

Долід В.В. Железнодорожное строительство как фактор активизации трудовой мобильности в британских африканских колониях (конец XIX – начало XX вв.)

Предметом анализа является строительство имперских железных дорог и его влияние на трудовую мобильность в африканских колониях Великой Британии на рубеже XIX–XX вв. Исследуется территориальная, межотраслевая и статусная мобильность. Тема раскрыта на примере Нигерии, Уганды и Республики Наталь.

Ключевые слова: колониализм, железнодорожный империализм, принудительный труд, трудовая мобильность, миграция.

Dolid V.V. Railway construction as a factor activation of labour mobility in the British African colonies (late XIX – earl XX century)

The subject of analysis is the imperial railway construction and its impact on labour mobility in the African colonies of Great Britain on the border of the XIX–XX century. This article investigates territorial, interdisciplinary and status mobility. The theme is disclosed on the example of Nigeria, Uganda, and the Republic of Natal.

Key words: colonialism, railway imperialism, forced labour, labour mobility, migration.

«Місця відпочинку»: популярна культура в уявленнях і практиках міської еліти в Нідерландах другої половини XVI ст.

Ковбасюк С. А.

У статті аналізується взаємодія між популярною та елітарною культурами, зокрема ролі народного в уявленнях та практиках нідерландської еліти XVI ст. Встановлені випадки участі міських патрициїв в творенні популярного та їх спроби відтворити елементи народної культури в своєму побуті. Визначено значення популярної культури як «місця відпочинку» в уявленнях еліти.

Ключові слова: популярна культура, культура еліт, Нідерланди, кermеса.

Останніми роками все більше вчених звертається до питання взаємодії та взаємопроникнення між елітарною і популярною культурами, цілком справедливо вважаючи, що подібні дослідження будуть більш плідними, ніж осягнення цих двох культурних полюсів у відриві один від одного [8, р. 81]. Серед подібних робіт слід відзначити, в першу чергу праці П. Берка [1, 8], а також В.С. Гібсона [11, 12, 13]. В контексті питання про участь і уявлення еліти про народну культуру не можна не згадати про суперечку між С. Альперс та Г. Мідема, яка розпочалася ще в 70-х роках XX ст. [4, 5, 6, 22, 23], і триває в історіографії до сьогодні, але вже не тільки між двома вченими, але і між їх послідовниками [25, 28, 30]. Ми приєднуємося до позиції А. Стюарт, яка в своїй праці «До Брейгеля», присвяченій «селянським» гравюрам Себальда Бехама, вбачає в народних святкових образах «місце зустрічі вчених і народних інтересів, елітарних і популярних проблем» [29, р. 8], підкреслюючи в такий спосіб множинність закладених в подібні зображення смислів.

А. Стюарт, як і П. Берк, говорить про деякі «місця зустрічі» елітарної та популярної культури, з тією різницею, що англійський культуролог мав на увазі реальні практики, а А. Стюарт – область уявлень. Подібна двоїстість, яка не раз виявлялася в історіографії, визначила структуру даної статті: її першу частину ми присвятимо реальним «місцям відпочинку» та реальній участі міської еліти у народних святкуваннях; у другій же частині ми розглянемо область уявлень про народну культуру і спроби відтворення цих «місць відпочинку», «місць зустрічей» в повсякденному житті міських патрициїв.

Для початку звернемося до реальних «місць зустрічей» двох культур – «високої» міської культури та культури народної, тобто до тих можливостей бюргерів взяти участь або ж просто поспостерігати за популярними практиками. Видається можливим виділити дві основні «точки» дотику: по-перше, за часів свят (зокрема кermес і селянських весіль), які городяни

відвідували досить регулярно; по-друге, в той час, коли багаті бюргери жили в своїх замських маєтках. Розглянемо обидва випадки по черзі.

Є численні свідоцтва, що відносяться до другої половини XVI ст., того, що городянам були до смаку народні свята. Лодовіко Гвіччардіні, італійський дипломат і торгівець, який прожив в Антверпені не менше 20 років, в «Описі всіх Нідерландів» (1567) зазначав: «Настільки цей народ віддається святам та приємному проведенню часу, що готові іноді проїхати 30, 35 і 40 миль, щоб потрапити на чергове свято; так трапляється влітку в часи урочистих процесій, які вони іменують кermесами» [16, р. 44]. Kermесою (від нід. Kerk masse) називали свято, що влаштовується на річницю освячення церкви [26, р. 170ff].

На підтвердження слів Гвіччардіні наведемо декілька візуальних свідчень участі міського патриціату в народних урочистостях. Так, на картині П. Бальтенса, яка зображує селянську кermесу («Клухт про фальшиву воду», 1560-ті), ми бачимо по-святковому одягнений натовп, який віддається різним, властивим кermесам, розвагам – пияцтву, танцям, обжерливості. В центрі – спектакль – «Клухт про фальшиву воду», який розігрується однією з камер риторів: за ним спостерігає група глядачів. Серед селянської юрби складно не помітити пару городян: вони зодягнені в чорне, що контрастує із різнобарвним одягом селян; містяни спокійно, навіть дещо відсторонено спостерігають за святкуванням, відвернувшись від самого спектаклю.

З таким же відстороненням оглядає дійство інша група міських патриціїв, яку художник помістив у правому нижньому куті картини; ті, як би виконують пораду антверпенського гуманіста Томаса ван дер Нота про те, що городяни можуть відвідувати кermеси, лише поки вони в змозі вести себе розсудливо [31, р. 28], тобто не впадаючи в святкові надмірності.

Так само стримано поводитись себе стосовно народного свята і городяни на картині І. Бейкелара (1530 – 1574): вони чинно прогулюються в своєму темному одязі далеко від площі, де відбувалися основні гуляння.

Виходячи з таких свідоцтв важко не припустити, що бюргери відчували певну відраду до такого роду розваг і стає не зовсім ясно, навіщо тоді вони долали довгий шлях до місця святкування кermеси. Втім, швидше за все, в картинах образ городян був дещо ідеалізованим, так як вони були створені на замовлення бюргерів міськими же художниками, що зображували, вочевидь, не стільки дійсне, скільки бажане. Сам Вільгельм Оранський писав 1563 року в одному зі своїх листів: «Ми відсвяткували день св. Мартіна дуже весело тому, що були в хорошій компанії. Один день ми навіть вважали, що пан Бредероде помре, але тепер йому вже краще» [27, р. 121]. Так принц Оранський не тільки не відмовився від народних традицій відзначення свята молодого вина – дня Св. Мартіна, але й із задоволенням віддався зловживанню вином так, що один з членів його компанії мало не помер.

Більш стриману, однак, досить активну, участь беруть в сільській кermесі міські патриції з картини «Селянський ярмарок» (1577) Лукаса ван Фалькенборха (1535-1597). Хоча стоять вони у певному віддаленні від

основного святкування, один з них спілкується із селянином, інший береться грати на традиційному для подібних гулянь інструменті – волинці, який зазвичай у бюргерів викликав лише глузування [18, р. 269-270]; праворуч від цієї групи містянку за руку веде селянин. Деякі вчені вважають, що один з городян – А. Ортелій, друг П. Брейгеля, філософ і картограф, а городянин-«волинщик» – сам Фалькенборх [13, р. 95-96]. Так, нідерландські патриції й, більш того, гуманісти, дійсно проявляли інтерес до народних свят, відвідували їх, і навіть деякою мірою брали в них участь.

В такому контексті не видається неймовірним анекдот про Брейгеля, викладений Карелом ван Мандером в «Книзі про художників», як митець разом зі своїм другом – купцем Гансом Франкертом «часто ходив селами, коли там відбувалися ярмарки або весілля» [2, с. 221]. Вони переодягалися селянами і, видаючи себе «за родичів або нареченого, або нареченої» [2, с. 222], спостерігали за тим, як селяни їли, веселилися, танцювали та «впадали коло жінок» [2, с. 222].

У самому перевдяганні селянами не було нічого нового – городяни часто вдавалися до цього і для того, щоб злитися з натовпом селян, що святкують, і для того, щоб мати можливість себе вести так, як захочеться, не будучи більш пов'язаними моральними нормами, чинними для городян [25, р. 118-119]. Ще в 1469 р міська рада Нюрнберга забороняла на час свят городянам перевдягатися селянами [20, р. 3], що, як підтверджує Ганс Фольц в своїй карнавальній п'єсі [19, р. 381], вони робили нерідко. Вочевидь, подібна практика зберігалася, і тому не дивно, що до неї вдався і Брейгель, як з необхідності робити замальовки з натури для своїх жанрових і сатиричних сценок, так, що не виключено, і просто для розваги.

Можливістю безпосередньо спостерігати за життям селян, їх побутом та святами володіли і ті городяни, які купували замські маєтки. Причому, число їх в XVI в. стрімко зростало. Так, за підрахунками Р. Бетенса і Б. Блонде між 1540 і 1600 налічувалося близько 370 вілл тільки біля Антверпена [7, р. 69]. Серед власників таких вілл були і вже згаданий Л. Гвіччардіні, і один з патронів Брейгеля Н. Йонгелінк, і багато інших міських патриціїв [13, р. 75-76].

В джерелах вілли фігурують переважно як «hoven van plaisancien» [24, р. 190] («будинок для задоволень») speelhuis («будинок для ігор») [13, р. 80], що підкреслювало призначення маєтків такого роду – бути місцем відпочинку і розваг для своїх господарів, втомлених від міського життя. Так, один із маєтків Л. Гвіччардіні знаходився біля села Хобокен, відомого своїми кermесами – на рік їх проходило три (у дні після Трійці, на Свято Народження Діви Марії (8 вересня) і на День Воздвиження Чесного Хреста 14 вересня). Ймовірно, Гвіччардіні, кажучи про готовність городян проїхати 30-40 миль заради народних свят, мав на увазі відвідування бюргерами своїх замських маєтків у дні кermес.

Мода на покупку замських вілл в якості місця відпочинку і розваг принесла успіх книзі Ноеля дю Фай «Селянські бесіди» (1547), в яких автор від свого імені в якості землевласника розмовляє з селянами, котрі живуть в межах

його володінь. Цей дотик до народного знову-таки зводиться до святкового хронотопу – автор обговорює з ними найбільш значні кермеси, весілля та традиції, з ними пов'язані [10].

Таким чином, міський патриціат в середині XVI століття виявляв чималий інтерес до народної культури, відвідуючи популярні святкування і по-своєму в них беручи участь, купуючи заміські вілли та навіть спілкуючись з селянами, які проживали поблизу. Специфіка контакту двох культур, елітарної та низової, можливого, в основному, в святковий час – під час кермесу і весілля – зумовила ту особливість сприйняття народної культури як місця відпочинку, зокрема відпочинку від міського життя та його норм.

Середина XVI століття стала піком популярності «селянської теми» в гравюрах, живописі, літературі. В центрі як візуальних, так і нарративних джерел – ті ж кермеси, весілля та інші народні гуляння. В чому полягала причина такого сплеску популярності подібних тем? Чому городяни хотіли бачити у себе вдома репрезентації свят, які самі відвідували хоч і охоче, але з відомою обережністю?

Для відповіді на поставлені питання звернемося до локалізації зображення народних свят в просторі міського будинку, що може допомогти прояснити і цілі створення та купівлі подібних картин. Хоча свідоцтв такого роду збереглося мало, наведемо одне з найбільш яскравих.

В описі майна Яна Нуаро, збанкрутілого Майстра Монетного двору і, за сумісництвом, одного з патронів Пітера Брейгеля Старшого, згадується про чотири картини Брейгеля, що висять «в задній маленькій їдальні» [15, р. 37]: сільську кермесу, два весільні танці та зимову сцену. Слід зазначити, що в цілому Нуаро володів п'ятьма картинами Брейгеля – на той час це було найбільше зібрання цього художника, що саме був в моді серед міських патриціїв [13, р. 68-69]. Крім святкових образів кисті Брейгеля в тій же їдальні висіли портрети членів родини і, крім того, зберігалася колекція кришталевого посуду та інших предметів розкоші. Як справедливо зауважує американська дослідниця побуту Антверпена раннього Нового часу К. Гольдштейн, таке зібрання дорогих і модних речей свідчить про надзвичайну важливість «задньої маленької їдальні» в домашньому просторі [15, р. 36].

Саме ця їдальня було місцем для *convivium*, трапез в гуманістичному дусі, успадкованих ще з Античності (Платон «Бенкет», Цицерон і т.д.), і популярних в середині XVI в. серед представників міського патриціату. Про правила проведення подібних трапез в декількох діалогах каже Еразм Роттердамський: «Благочестиве застілля», «Балакуче застілля» і «Строкате застілля» [3, с. 75-116, 442-448]. Відзначимо лише кілька найбільш важливих правил вдалого *convivium*'а, згідно Еразма: помірне частування, інтелектуальна рівність співрозмовників і цікава, благочестива бесіда (саме вона і була найбільш важливим елементом гарного застілля), яка включала тлумачення Писання, питань історії, філології, етики [3, с. 75-116].

Вже 1582 р гуманістом Й. Г. Стукіусом в книзі «*Antiquitatum convivialium libri tres*» були систематично викладені античні норми конвівіума, що зробило

його роботу настільною книгою для всіх, бажаючих в гуманістичному дусі наслідувати практику античних трапез. Стукіус зауважує, що бесіда повинна поєднувати серйозне – роздуми на філософські та релігійні теми, з легковажним – жартами і загадками.

Я. Нуаро, будучи Майстром монетного двору, входив також і в гуманістичний гурток Антверпена, як про те свідчить його запис у «Альбомі друзів» А. Ортелія [15, р. 3]; до гуртка входили також Й. Йонгелінка, К. Плантена, П. Брейгеля, Ф. Марнікс ван Альдегонде, Й. Веселара. Таким чином, застілля в будинку Нуаро, що проводилися в згаданій їдальні, цілком могли, так чи інакше, наслідувати гуманістичній традиції *convivium*. І, як здається, картини, розміщені в їдальні, повинні були не тільки свідчити про заможність господаря, а й бути джерелом тем для бесід.

Хоча в колекції Нуаро були і твори авторства не менше іменитого художника того часу Ф. Флоріса, він вибрав саме селянські весілля та «Кермесу» П. Брейгеля. Чим пояснюється такий вибір? Чи причина полягала лише в дидактико-моралізаторському ефекті картин на «селянські» теми, як вважає Г. Мідема?

Однак така відповідь не пояснює інші феномени в елітарній міській культурі цього ж часу. Так, в середині XVI в. зростає число і наклади збірників прислів'їв, вже не на латині, як це було з «Адагіями» Еразма, але на народних мовах – таким білінгвальним, франко-фламандським був збірник Ф. Гудталя, виданий друкарнею К. Плантена в 1568 році [14]. Той же А. Ортелій, гуманіст і картограф, просив надіслати йому цей збірник, як тільки він вийде [12, р. 12]. Збірники прислів'їв часто використовували саме під час застілля, щоб оживити бесіду. І знову вибір падає на народні мови, а не на латину – мову, традиційну в гуманістичному колі для спілкування з друзями.

Говорячи про нематеріальну культуру *convivium*, слід згадати і про те, що більша частина *tafelspelen* – коротких спектаклів, що розігрувалися редерейкерами на запрошення міських патриціїв між стравами під час застілля, – присвячена знову-таки «селянським» темам – їх весіллям, сваркам, відносинам у шлюбі, гулянням тощо (зокрема такі вистави як «*Een tafelspeelken van twee personagien, eenen man ende een wijf, ghecleet up zij boerssche*» («Вистава для двох осіб, чоловіка та жінки, перевдягнутої селянкою», XV ст.) «*Een boer met eijeren*» («Селянин з яйцями», друг. пол. XVI ст.) та ін.) [21, р. 186-197; 17, р. 68-75, 103-105].

Матеріальні предмети, що супроводжували *convivium*, хоча й збереглися гірше нарративних свідчень, але не менш інформативні. Згадаємо лише деякі приклади. Такими є глечики-рарени: свою назву вони отримали на честь міста Рарен, де їх виробляли. Подібні глечики, як свідчать розкопки ренесансного Антверпена [15, р. 89-90], були невід'ємною частиною столового начиння. На багатьох із збережених раренів присутні зображення селянських танців – такі глечики були атрибутом виключно будинків міського патриціату; в будинках простих городян рарени були без візерунків. Самі селянські танці були скопійовані майстрами міста Рарен з гравюр Себальда Бехам (наприклад, на

рарені (1576), що зберігається нині у Британському музеї, та на двох раренах (1591 та 1598) з Брюссельського музею мистецтв).

Як бачимо, мода на народну, зокрема, на селянську культуру, і, причому, тільки на святково-сміхову її сторону, була справжнім феноменом елітарної міської культури Нідерландів другої половини XVI ст., періоду найвищого економічного розквіту міст Південних Нідерландів.

На наш погляд, подібні уявлення та практики міської еліти слід тлумачити в контексті реальної участі бюргерів в народній культурі. Як відзначалося, патриції проявляли неабиякий інтерес до кermес та селянських весіль: деякі з них навіть не обмежувалися спостереженням з боку, але переодягалися в селян, щоб по-справжньому взяти участь у святах.

Цілком можливо, що це сприйняття народних гулянь як «місця відпочинку» вони прагнули потім відтворити у своїх міських будинках. Візуальну складову реальних святкувань замінювали картини кermес та весіль, а також різне хатнє начиння (наприклад, рарени); tafelspelen редерейкерів повторювали спектаклі, що розігрувалися тими ж риториками на сільських та міських площах під час кermес; збірники прислів'їв на народних мовах нагадували про почуту на популярних святах живу мову і своєрідні вирази, а також мовні звороти, які вживались людьми різних станів, в тому числі і нижчого – селян. Всі ці елементи, вочевидь, були покликані відтворити ту ж атмосферу свободи і гулянь, яка була для городян «місцем відпочинку».

Примітки

1. Берк П. Популярна культура в ранньомодерній Європі / П. Берк. – К.: УЦКД, 2001. – 376 с.
2. Мандер К. ван. Книга о художниках / К. ван Мандер. – СПб: Азбука-классика, 2007. – 608 с.
3. Роттердамский Э. Разговоры запросто / Э. Роттердамский. – М.: Художественная литература, 1969. – 709 с.
4. Alpers S. Bruegel's Festive Peasants / S. Alpers // Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art. – 1972-1973. – Vol. 6. – №3/4. – P. 163 – 176.
5. Alpers S. Realism as a Comic Mode: Low-Life Painting Seen through Bredero's Eyes / S. Alpers // Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art. – 1975-1976. – Vol. 8 – №3. – P. 115 – 144.
6. Alpers S. Taking Pictures Seriously: A Reply to Hessel Miedema / S. Alpers // Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art. – 1978-1979. – Vol. 10 – №1. – P. 46 – 50.
7. Baetens R., Blondé B. Habiter la ville: la culture de l'habitat urbain / R. Baetens, B. Blondé // La ville en Flandre : culture et société (1477-1787) – Bruxelles: Crédit communal, 1991. – P. 59 – 70.
8. Burke P. Learned Culture and Popular Culture in Renaissance Italy / P. Burke // The Renaissance in Europe. A reader / ed. by K. Whitlock. – New Haven-London: Yale University Press, 2006. – P. 73 – 87.
9. Carroll M. Peasant Festivity and Political Identity in the Sixteenth century / M. Carroll // Art History. – Vol. 10. – Issue 3. – P. 289 – 314.

10. Du Fail N. Propos rustiques, Baliverneries, Contes et discours d'Eutrapel / N. du Fail. – Paris: Librairie de Charles Gosselin, 1842. – 413 p.
11. Gibson W.S. Feastive Peasants before Bruegel: Three Case Studies and their Implications / W.S. Gibson // Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art. – 2004-2005. – Vol. 31. – №4. – P. 292 – 309.
12. Gibson W.S. Figures of speech. Picturing proverbs in Renaissance Netherlands / W.S. Gibson. – Berkeley-Los Angeles-London, 2010. – 236 p.
13. Gibson W.S. Pieter Bruegel and the Art of Laughter / W.S. Gibson. – Berkeley-Los Angeles-London, 2006. – 266 p.
14. Goedthals F. Les proverbes anciens flamengs et français / F. Goedthals. – Antwerp: Christophe Plantin, 1568. – 144 p.
15. Goldstein C. Pieter Bruegel and the Culture of the Early Modern Dinner Party / C. Goldstein. – Ashgate Publishing Ltd, 2013. – 173 p.
16. Guicciardini L. Description de tous les Pays-Bas / L. Guicciardini. – Amsterdam: Arnoud Benier, 1641. – 645 p.
17. Hüsken W.N.M., Ramakers B.A.M., Schaars F.A.M. Trou met blijken. Bronnenuitgave van de boeken der Haarlemse redereijkskamer «de Pellekanisten» / W.N.M. Hüsken, B.A.M. Ramakers, F.A.M. Schaars. – Assen: Quarto, 1998. – D. 8. – 831 p.
18. Jones M. The Secret Middle Ages / M. Jones. – Phoenix Mill, 2002. – 400 p.
19. Keller A. von. Fastnachtspiele aus des fünfzehnten Jahrhundert / A. von Keller. – Stuttgart: Litterarischer Verein, 1853. – Vol. I. – 577 p.
20. Kinser S. Presentation and Representation: Carnival at Nuremberg, 1450-1550 / S. Kinser // Representations. – 1986. – №13. – P. 1 – 41.
21. Leendertz P. Middelnederlandsche dramatische poëzie / P. Leendertz. – Leiden: Sijthoff, 1907. – 696 p.
22. Miedema H. Feestende boeren – lachende dorpers. Bij twee recente aanwinsten van het Rijksprentenkabinet / H. Miedema // Bulletin van het Rijksmuseum. – 1981. – Vol. 29. – №4. – P. 191 – 213.
23. Miedema H. Realism and Comic Mode: The Peasant / H. Miedema // Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art. – 1977. – Vol. 9. – №4. – P. 205-219.
24. Monballieu A. Nog eens Hoboken bij Bruegel en tijdgenoten / A. Monballieu // Jaarboek Antwerpen. – 1987. – P. 183 – 226 p.
25. Moxey K.P.F. Sebald Beham's church anniversary holidays: festive peasants as instruments of repressive humor / K.P.F. Moxey // Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art. – 1981-1982. – Vol. 12. – № 2/3. – P. 107-130.
26. Muehbled R. Culture populaire et culture des elites dans la France moderne (XVe – XVIIIe siècle) / R. Muehbled. – Paris: Flammarion, 2011. – 398 p.
27. Prinsterer Groen G. van. Archives ou correspondance inédite de la Maison d'Orange-Nassau / G. Goren van Prinsterer. – Leiden, 1835. – Vol. 1. – 520 p.
28. Raupp H.-J. Bauernsatiren: Entstehung und Entwicklung des bäuerlichen Genres in der deutschen und niederländischen Kunst ca. 1470-1570 / H.-J. Raupp. – Niederzier: Lukassen, 1986. – 343 p.
29. Stewart A. Before Bruegel. Sebald Beham and the Origins of Peasant Festival Imagery / A. Stewart. – Ashgate, 2008. – 358 p.
30. Sullivan M.A. Bruegel's peasants: art and audience in the Northern Renaissance / M.A. Sullivan. – New York, 1994. – 198 p.

31. Verdam J. Die Spiegel Der Sonden, Vanwege de Maatschappij Der Nederlandsche Letterkunde / J. Verdam. – Leiden: Brill Archive, 1962. – Vol. 2. – 220 p.

Ковбасюк С.А. «Места отдыха»: популярная культура в представлениях и практиках городской элиты в Нидерландах второй половины XVI в.

В статье анализируется взаимодействие между популярной и элитарной культурами, в частности роли народного в представлениях и практиках нидерландской элиты XVI в. Установлены случаи участия городских патрициев в создании популярного, а также их попытки воссоздать элементы народной культуры в своём быте. Определено значение популярной культуры как «места отдыха» в представлениях элиты.

Ключевые слова: популярная культура, культура элит, Нидерланды, кермесса.

Kovbasiuk S.A. «Places of relaxation»: popular culture in beliefs and practices of urban elite in the sixteenth century Netherlands

In paper interactions between popular and learned culture are analyzed, in particular the role of popular in beliefs and practices of the sixteenth century netherlandish elite. The cases of participating urban patricians in creating of popular were found out, as well as their attempts to recreate some elements of popular culture in their everyday life. Popular culture was defined as a «place of relaxation» in the beliefs of elite.

Key words: popular culture, elite culture, the Netherlands, kermis.

УДК 94(477.54/.62)«17»:37.017

Эволюция стратегий воспитания детей козацкой старшины Гетьманщины та Слобідської України в XVIII ст.

Посохова Л. Ю.

В статті відтворюються ідеали та «програми» виховання синів полкової та сотенної козацкої старшини в XVIII ст., зокрема, з'ясується інституційний аспект і розуміння цілей виховання. Робиться висновок, що стратегії виховання, розповсюджені в середовищі козацкої старшини, не залишалися незмінними протягом XVIII ст. Цінності «латинської освіти» і виховання переглядалися і доповнювалися під впливом нових ідеалів, а також у зв'язку із входженням до кола соціальної еліти Російської імперії.

Ключові слова: виховання, козацька старшина, Гетманщина, Слобідська Україна.

Добре відомо, що внаслідок подій Хмельниччини на території Гетьманщини та Слобідської України розпочався процес формування нової соціальної еліти з представників козацкої старшини та частково із старої шляхти, і вже наприкінці XVII – на початку XVIII ст. спостерігається оформлення її основних ознак. У XVIII ст. козацька старшина проходила процес нобілітації в Російській імперії, в результаті чого її права стали тотожні правам російського дворянства. Цей процес вплинув на норми та ідеали, які вже утвердилися в козацькому середовищі, позначився і на уявленнях про виховання дітей.

Питання про ідеали, «стратегії» та «програми» виховання синів досить численної полкової та сотенної козацкої старшини, на сьогодні залишається відкритим. Дослідники, як правило, зверталися до прикладів виховання дітей генеральної старшини (Ханенка, Марковича), тобто вищого прошарку козацкої еліти. Отже, аналізувався подекуди унікальний досвід, який навряд чи доречно екстраполювати на представників полкової, а тим більше сотенної старшини.

У XVIII ст. в середовищі козацкої верхівки відбувається пошук нової ідентичності. Зенон Когут відзначив, що в середині століття козацька старшина вже трансформувалася в українську шляхту, яка ототожнювала себе зі знаттю польського часу [9, с. 50-51]. Водночас у сучасній науковій літературі поширеною є думка про те, що в останні десятиліття XVIII ст. козацька старшина почала активно наслідувати російське дворянство в підходах до виховання дітей (що проявилось в моді на французьких вчителів, манери, етикет) [4, с.149-150].

На наш погляд, щоби глибше осмислити зазначений процес, слід врахувати той факт, що українські землі в складі Речі Посполитої тривалий час були частиною «латино-християнської цивілізації», а прояви «вестернізації», в тому